

Kâmûsü'l-A'lâm'a Göre 19.Yüzyılın Sonunda Trabzon

Yavuz BAYRAM¹, Avni ERDEMİR², Semih YEŞİLBAĞ³

Özet

Kâmûsü'l-a'lâm; sözlük ve ansiklopedi yazarı olarak tanınan Şemseddîn Sâmî tarafından ilk cildi 1889, son cildi 1898 yılında İstanbul'da yayımlanmış olan toplam 6 ciltlik bir ansiklopedidir. Eser, başta Osmanlı dönemi salnâmeleri olmak üzere pek çok kaynağın taranmasıyla hazırlanmıştır. Nitekim Kâmûsü'l-a'lâm; şairleri, âlimleri, hattatları, musikîşinasları, din ve devlet adamlarını ve bunların eserlerini tanıtan tezkireler, biyografiler, bibliyografiler ve tarihler gibi Osmanlı döneminin önemli kaynakları arasındadır. Bu bağlamda Kâmûsü'l-a'lâm; tarihi olaylar ve şahsiyetler yanında coğrafi terimler ve yerleşim yerleri hakkında dönemini yansıtan bilgiler vermesi bakımından da önemli bir kaynak olarak dikkat çekmektedir. Özellikle bir yerleşim yerinin 19.yüzyılın sonlarına doğru sahip olduğu siyasî, coğrafi, sosyal ve kültürel yapı hakkında sağlıklı bilgi edinilmesi ve ilgili yerleşim yerinin günümüzdeki durumu ile karşılaştırma imkânı sunması yönüyle değerlidir. Nitekim bu makalede öncelikle Kâmûsü'l-a'lâm'ın 19.yüzyılın sonlarında Trabzon hakkında verdiği bilgilerin gün ışığına çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla eserin dördüncü cildinin 3004 ile 3008 numaralı sayfaları arasında yer alan Trabzon maddesinin transkripsiyonlu metni ortaya konacaktır. Ayrıca söz konusu maddenin orijinal metniyle birlikte sadeleştirilmiş metni de makale kapsamında yer alacaktır. Böylece 19.yüzyılın sonlarındaki Trabzon ile günümüzdeki Trabzon arasında bir karşılaştırma imkânı ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kâmûsü'l-a'lâm, 19.yüzyıl, Osmanlı dönemi kaynakları, Trabzon.

In Accordance with Kâmûsü'l-A'lâm the Province of Trabzon At the end of the 19th Century

Abstract

Kâmûsü'l-a'lâm is an encyclopedia of 6 volumes that written by Şemseddîn Sâmî who is known as lexicographer and author of encyclopedia, whose first volume published in 1889 and last volume published in 1898 in Istanbul. The work is prepared with scanning many works, especially Ottoman period's salnames. Thus, Kâmûsü'l-a'lâm is one of the important works that written in Ottoman period like Ottoman period's poets, bookmen, penmen, musicians, clerics and statesmen and biographies, bibliographies and histories which are introducing them. In this context, the work attracts attention as an important work that gives informations about historic events and people, besides informations about geographical terms and locations. Especially, it is valuable in terms of obtaining correct informations about a settlement's political, geographical, social and cultural structure towards the late 19th century and giving a chance to compare that with the current situation. Thus, first of all,

¹ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, ybayram@omu.edu.tr, OrcID: 0000-0001-9219-3601

² Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, avni.erdemir@gmail.com

³ Dr. Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, syesilbag@hotmail.com

it is aimed to bring to light informations about Trabzon at the end of the 19th century which information is given by Kâmûsü'l-a'lâm. In this purpose, the transcriptive text where the article of Trabzon is placed that is located between 3004th and 3008th pages will be put forth. Besides the article's original text will be placed with simplified text in this article. Thus, a comparison between Trabzon in the late 19th century and today's Trabzon will be possible.

Keywords: Kâmûsü'l-a'lâm, 19th Century, Works of Ottoman period, Trabzon.

GİRİŞ

Osmanlı döneminde hazırlanmış pek çok kaynak bulunmaktadır. Bu kaynakların bir bölümü bugünkü ilmî usûllere göre belirlenen ölçütlere sahip değilse de büyük çoğunluğu, bugün için Osmanlı dönemiyle ilgili hususlarda en önemli kaynak durumundadır.

Kâmûsü'l-a'lâm da bahsi geçen kaynaklar arasındadır. Toplam 6 cilt olan eserin birinci cildi, 1889'da İstanbul'da Mihran Matbaası'nda basılmıştır. Diğer ciltleri de sırasıyla 1889, 1891, 1894, 1896 ve 1898 yıllarında basılmıştır. Eserin toplam sayfa sayısı 4830'dur. Tarihi olaylar ve şahsiyetler yanında zaman zaman edebî şahsiyetler hakkında da bilgi içerir. Bununla birlikte Kâmûsü'l-a'lâm'ın muhteva bakımından en önemli özelliklerinden biri yerleşim yerleri hakkında zaman zaman ayrıntıya giren bilgiler içeren bir coğrafya ansiklopedisi özelliği de göstermesidir.

Şemseddîn Sâmî, Kâmûsü'l-a'lâm'da bir yerleşim yeri hakkında bilgi verirken genellikle o yerleşim yerinin tarihî süreçteki yerini özetlemiş; ardından eserin yazıldığı dönemdeki siyasî, sosyal, ekonomik ve demografik yapısı üzerinde durmuştur. Eserde yer alan bilgiler, özellikle yayım tarihi üzerinden bir asırdan fazla (yaklaşık 120 yıl) geçtiği düşünüldüğünde, bir yerleşim yerinin tarihî, iktisâdî, demografik, sosyal ve kültürel anlamda gelişim sürecini gözler önüne sermesi bakımından değerlidir.

Bu düşüncelerle makalede Kâmûsü'l-a'lâm'ın Trabzon maddesi transkripsiyonlu olarak çevrilmiş; orijinal metin yanında sadeleştirilmiş metin de verilerek okuyucu ve araştırmacıların Kâmûsü'l-a'lâm'daki Trabzon maddesinden daha rahat yararlanmalarına imkân sağlanmaya çalışılmıştır.

a. Transkribe Metin

Trabzon (Trebizonde): Karadeñiz'in sâhil-i cenûbîsinde ve Anadolî'nün ^[s.3005] şimâlinde vilâyet merkezi bir şehir olup İstanbul'un 890 kilometre şarkında ve Erzurûm'un 140 kilometre şimâl-i ğarbîsinde vâkı'dir. Sâhil-i bahre kadar mümted bir sath-ı mâ'îlde vâkı' olup hâricden manzarası pek güzeldir. Erzurûm ve Diyârbekir cihetlerinin iskelesi ve İrân tarîkîniñ mebd'eîi olmağ münâsebetiyle ticâretgâh ve mühim bir şehir olup 42.362 ahâlîsi vardır ki bu miqdârdan 24.221'i Müslim, 10.840'ı Rûm, 7001'i Ermeni ve kûsûrı ecnebî ve sâ'îredir. Bizantiyon zamânından kalma sûriyle kal'ası, Ortahîsâr dinilen iç kal'ada kilîsâdan mübeddel bir câmi'î şerîfiyle Ayaşofya nâmında yine kilîsâdan mübeddel bir câmi'î şerîfi ve Yavuz Sultân Selîm Han'ın vâlideleri Gülbahâr Sultân'ın câmi'î ve Öimâret ve medresesi ve cem'ân 18 câmi'î, 10 kilîsâsı,

iÖdādiye-i mülkiye ve rüşdiye-i Öaskeriye ile dārü'l-muÖallimîn ve rüşdiye-i ināş mektepleri, hastahānesi, güzel baÖzi ebniye-i emriyyesi ve yeni inşā olunan bir rıhtımı vardır. Ehemmiyet-i ticāriyyesi ziyāde oldığı hālde limanı pek küçük olup büyük sefāöiniñ duhūline ğayr-ı müsāÖiddir. Hevāsı yazın ağırca ise de şehriñ cenūbında ve yarım sāÖatlık mesāfede Şoğuğsu ismiyle āb u hevāsı latif bir mevkiÖ olup ağniyāniñ orada şayfiyeleri vardır.

Trabzon şehri pek eski olup Truva muhārebe-i meşhūresi zamānında dañi mevcūd bulunmuş olduğı mażnūndur. BaÖdehu Sinob'a gelmiş olan Yunan muhācirleriniñ bir kısmı dañi bu şehre intikāl iderek "mustatılü's-şekl" maÖnāsıyle şehre Trabzos ismini virmişlerdi. Şoñra Pont hükümdārlarınıñ taht-ı tābiÖiyyetine girüp bu devletiñ inķırāzında Roma'ya geçmiş ise de muhtāriyyet idāresini muhāfaza idüp Bizantiyon devleti zamānında dañi imtiyāzātını viķāye itmişdi. BaÖdehu Ğotlar tarafından ğāret u iħrāk olunmuş ise de der-Öaķab iÖmār u tecdid idilmişdi. Frenkler Ğostantiniyye'yi zabt itdiklerinde 1204 tārīh-i mīlādīsinde İmparator Aleksis Ğominos, Trabzon'a giderek bu şehirle mülhāķātından Öibāret bir küçük devlet teösis itmiş idi. Trabzon İmparatorluğı nāmiyle maÖrūf olan bu devlet, 1261 tārīhinde Palyoloğlarıñ Ğostantiniyye'yi Frenklerden istihlās itmeleriyle dañi münķarız olmayup ancak tārīh-i meżkürdan şoñra yine merķūm Aleksis'iñ neslinden olan prensleri Ğostantiniyye-i Rūm İmparatorunuñ menşūriyle tahta geçerlerdi. Nihāyet 1461 tārīh-i mīlādīsinde Ebü'l-feth Sultān Meħmed Ğan-ı Şāñı tarafından feħ olunarak memālik-i ÖÖsmāniyye'ye ilhāk ve eyālet merkezi ittiħāz olunmuşdur. Yavuz Sultān Selim Ğan Ğāzetleri şehzādeliklerinde tül müddet vālilikle Trabzon'da ikāmet buyurmuşlardır.

Trabzon Vilāyeti: Devlet-i Ösmāniyye'niñ Anātolı'daki vilāyātından olup Ğaradeñiz'iñ sāñil-i cenūbiyyesinde Rusya hudūdundan Ğızılıрмаķ mansābınıñ biraz beri tarafına yaÖni ğarbına ķadar mümted olur. Şarķdan ğarba yaÖni sāñil boyunca mümted uzun ve tar bir yer olup 41° Öarż-ı şimālīde 33° ile 40° tül-i şarķi arasında vākiÖdir. Şimālen Ğaradeñiz'le, şarķen Rusya hudūduyla ve Erzurūm vilāyetiyle, cenūben yine Erzurūm ve Sivas vilāyetleriyle, ğarben dañi Ğastamonı vilāyetiyle maħdüddur. Mesāħa-i satħiyyesi 31.300 murabbaÖ kilometre olup 1.071.477 ahālişi vardır ki be-her murabbaÖ kilometre başına 34 kişiden ziyāde düşer. Ahāli-i meżküreden 869.727'si Müslim, 157.212'si Rum, 52.349'u Ermeni ve ķusūrı milel-i muhtelife-i sāöireye mensūbdur. Ahāli-i Müslimesiniñ kısm-ı küllişi Türk olup 55.000 ķadarı Laz ve Ğürce ve 60.000 ķadarı da Ğerkes'dir.

Ğafķas cibālinden teşaÖÖubla ğarb-ı cenūbiye ve baÖdehu ğarba toĒrı mümted olan ve ķadımen Pont Silsilesi nāmiyle maÖrūf olan bir silsile-i cibāl vilāyetiñ hudūd-ı cenūbiyyesini teşķil idüp şimāle yaÖni sāñile toĒrı birtaķım ķollar uzatıyor. Bu silsileniñ şimdiki hālde bir ism-i Öumūmīsi olmayup şarķdan ğarba ve Reşnik, Balħar, Cemil, Ğengel, ŞoĒanlı, Ğulaķ, ZıĒana, Sis, Erimez, Ğazanķaya, Ğaltudaķ ve Ğatran TaĒları

isimleriyle ma'Örúfdur. Şarkdaki tepeleri tokuz on biñ kadem ÖirtifâÖında olup ğarba toĒrı ileri gidildikçe kesb-i inhitâtle eñ ğarbi tepeleri beş biñ ^[s.3006] metrelilik irtifâÖı tecävüz itmiyor. Bu silsileniñ etekleri ve kolları sâhil-i bâhre kadar mümted oldıĒından vilâyetiñ arâzişi Öumümiyyet üzre taĒlıktır. Kulaş TaĒı kollarınıñ eñ büyüĒi olup Nefs-i Trabzon ile Gümüşhâne sancaşları arasında şark-ı cenübiden ğarb-ı şimaliye toĒrı uzanır. Bu taĒlar bir taşşim-i miyâh hattı teşkil idüp şimali eteklerinden inen birçok enhâr mütevâziyen aşarak toĒrıdan toĒrıya Karamaz'e dökülürler. Ancak kısm-ı ğarbisinde Sivas vilâyetinden gelen Yeşilırmaş ile Kızılırmaş birer boĒazdan vilâyetiñ Cânik sancaşına duhül ile arâzisini şakş iderek Karamaz'a munşab olurlar. Şamsun'un iki cihetinde birer büyük dalya teşkil iden bu iki ırmaĒıñ arasında dañi Merd IrmaĒı aşup Şamsun'da deñize dökülür. DiĒer enhârınıñ eñ büyüĒi Gümüşhâne sancaşınıñ bütün miyâh-ı câriyesini cemÖ ile Kulaş TaĒı'nıñ ğarb-ı cenubi eteklerini taÖkşib iderek Tirebolu'nıñ şark tarafında deñize munşab olan Hârşüt Çayı'dır. Terme, Bulanık ve Akşu nehirleri dañi Yeşilırmaş ile Hârşüt Çayı arasında aşarlar. Kulaş TaĒı'nıñ şarkında Trabzon ve Lâzistân sancaşlarında aşan çaylarıñ cümlesi küçük olup eñ büyükleri Karamaz, Of Deresi, Büyükdere ve Furtuna Deresi'dir. Bafra kâzasında Kızılırmaş mansabınıñ saĒ ve solında ve sâhil kırbında büyücek iki göl bulunup vilâyetiñ sâoir taraflarında zikre şâyân göl yoşdur. Sevâhili hayli girintili ve çıkıntılı ise de tabiÖi limanları yalnız Ordu kaşabasınıñ ğarbindaki Vona ile Trabzon şehriniñ ğarbinda vâkiÖ Polathâne'den Öibâret olup şunÖi limanı dañi hiç yoşdur. MaÖa-hâzâ Trabzon, Rize, Tirebolu, Giresun, Ordu, Ünye ve Şamsun iskeleleri işlek olup vapurlar uğrar.

Hevâsi muÖtedil ise de rutübeti ziyâdedir. Tahavvülât-ı hevâoiyyesi pek seriÖ olup çok defÖa şiddetli hâretleri, şiddetli boralar taÖkşib ider. Kışı pek şiddetli olmayup ekşeriyâ kânün-ı evvelden başlar. İlkbaharı soşuk ve yağmurludur. Yazları sıcak ve ekşeriyâ bulütlü olup eñ güzel mevsimi soñbaharıdır. Sevâhilinde bataklıklar ve turĒun şular eksik olmadığından sıtmaları ziyâde ise de iç taraflarınıñ hevâsi saĒlamdır. TopraĒı pek münbit ve hevâsi mahşülât-ı mütenevviÖa yetişmesine müsâÖid olup mahşülât-ı arzıyyesiniñ eñ başlıcası mısır, fasulye, pirinç ve tütün ve ikinci derecede arpa, buĒday ve sâoir húbübâtla keten, kenevir ve sâoiredir. Fındığı pek çok olup külliyetli mişdârda ihrâc olundığı gibi ceviz ve sâoir meyveler ile zeytünü dañi çokdur. BaĒları filokşerâdan bozulup üzüm mahşülâtı azdır. Sebzeleri çok ve pek güzeldir. Arâzisiniñ hemân bir humusu ormanlarla mestür olup bir humusu dañi arâzi-i mevrüÖadan ve nısfına karib mişdârı merÖâ ve nâ-kâbil-i zirâÖat yerlerden Öibâretedir. Bir südüüne karib mişdârı dañi kâbil-i zerÖ iken muÖattal turmaşdadır. Ormanlarınıñ eñ çoĒı Nefs-i Trabzon, Şamsun ve Giresun cihetlerindedir. Başlıca aĒaçları mişe, karaaĒaç, kestane, kayın, dişbudak, çam, çimşir, kavaş ve sâoireden Öibâretedir. MeÖâdince Trabzon vilâyeti memâlik-i ÖÖşmaniyye'niñ eñ zengin yeri olup ezmene-i kadimede ahâlisiniñ eñ birinci medâr-ı taÖayyüşü meÖâdiniñ ihrâcı idi. Bugünki günde

daği yukarıda zıkr olunan cibâlde 120'den ziyâde ma'ðden mekşûf olup Trabzon sancağında 21 şimli kurşun, 34 bakır, 3 bakır ve kurşun, 2 manganez, 10 demir ve 2 kömür; Gümüşhâne sancağında 37 şimli kurşun ve 6 bakır; Cānik sancağında daği bir şimli kurşun ile bir manganez ma'ðdeni bulunuyor. Miyāh-ı ma'ðdeniyyesi ve ılıcaları çok olup eñ meşhûr Fatsa kazâsındaki kaplıcalardır. Ormanlar daği çok ve kömür ma'ðdeni mevcûd olup bu ma'ðdenleriñ ihrâcı kolay ve nâfi' olduğı hâlde pek cüz'î miqdâr ihrâc olunmaktadır. Ħayvānāt-ı ehliyyesi takrîben 800.000 koyun ve keçi ile 50.000 beygir ve ester ve 40.000 sığırdan Őibâretdir. Ħayvānāt-ı vahşiiyyesi ayı, tomuz, geyik, qaraca, tilki, tavşan, kurd, ve sâ'ire ile tuyûruñ envā'ından Őibâretdir. Sevâhilinde ve Őale'l-ħusûs Nefs-i Trabzon ile Lāzistān sancağları sâhilllerinde balık pek çok olup ^[s.3007] gerek yenmek için ve gerek bağlarıçün külliyyetle sayd ve bir hayli miqdârı tuzladılarak kurudularak ihrâc olunur. Hele ħamsi balığı ba'ðzen o kadar çıkar ki çürüyüp gübre yerini tutmak için tarlalara dökülür. Arıları da çok olup senevi 450.000 kilo kadar bal çıkar. Śanāyi'Ő-i maħalliyye el'ān geri olup ahāli başlıca balıçcılık ve kerestecilikle meşğuldürler. Trabzon'da ipekden çarşaf, manusa, peştemāl ve ketfiyye ve sâ'ir ba'ðzı mensucāt ve Rize'de pamuk ve ketenden bez i'omāl olunur. Kuyumculuk san'atı daği hayli ileri olup Őale'l-ħusûs telkâri şeyler ve gümüşden tütün kutısı ve sâ'ire büyük bir mahâretle i'omāl olunur. Trabzon'da iki sabun fabrikasıyla birkaç debbāğ-hâne daği vardır. Rize, Tirebolu ve Giresun'da pek güzel kayık ve sandal yapılır. Rize'de tuğla ve kiremit fabrikaları da vardır. Ticareti hayli işlek olup yalnız Trabzon iskelesinden senevi 30 milyon frank kıymetinde idhālāt ve 12 milyon frank kadar da ihrâcāt vukû' buluyor. Gerek idhālāt ve gerek ihrâcātıñ nısfı vilâyete ve nısf-ı digeri İrān'a Őā'idir. Sâ'ir iskelelerden daği gerek vilâyete ve gerek Anatoli'nün iç taraflarına ve Őale'l-ħusûs Sivas ve Ma'omüretü'l-Őaziz vilâyetlerine Őā'id hayli ticâret icrâ olunur. ŐAle'l-Őumüm vilâyet iskelelerinden senevi 62.5 milyon frank kıymetinde idhālāt ve 35.5 milyon frank kıymetinde ihrâcāt vukû' buluyor. Vilâyetiñ başlıca ihrâcātı zahîre, kereste, meyve, tütün, kuru balık, bal ve ħayvānāt ile deri, yağ, basdırma ve sâ'ireden Őibâretdir. Trabzon'dan Erzurüm, Giresun ve Tirebolu ile Ordu ve Ünye'den Qarâhişâr ve Sivas'a, Śamsun'dan daği Amasya'ya şoseler yapıp ticâreti teşhîl itmişdir. Gümrük ve düyün-ı Őumümiye ve duħān rüsümü dâhil olmadığı hâlde vilâyetiñ vâridāt-ı seneviyye 34 milyon ğurüşdan ziyâde ve masârif-i maħalliyye 14 milyon ğurüşa qarîbdir.

Trabzon vilâyeti 4 sancağa münkasim olup 22 kazâ ve 23 nâhiye ile 2.729 qaryeyi ħāvîdir. Sancağ ve kazâlarıñ esâmisiyle nevâhi ve qurâsınıñ ve arâzi dönümleriniñ miqdârı ber-vech-i zirdir:

Sancağ	Kazā	Nevāhī	Qurra	Dönüm
Trabzon	Trabzon	4	172	2.418.888
	Ordu	5	237	4.256.666
	Giresun	2	138	2.100.000
	Tirebolu	-	114	2.102.222
	Görece	-	56	466.665
	Vağf-ı Kebir	-	55	388.888
	Sürmene	-	69	1.502.228
	Ağça-ābād	-	82	
Cānik	Şamsun	1	183	2.333.436
	Bafra	1	161	2.417.777
	Ünye	1	117	1.854.333
	Fatsa	-	84	427.777
	Çehārşenbe	-	261	1.884.444
	Terme	-	158	464.444
Gümüşhāne	Gümüşhāne	2	99	1.788.888
	Forul	1	94	2.365.555
	Kelkit	-	85	2.462.000
	Şirān	-	75	
Lāzistān	Rize	3	218	1.166.666
	Of	-	125	1.000.000
	Atne	1	102	2.713.331
	Hopa	2	44	690.000
CemÖan		23	2.729	34.793.208

Ahālī-i vilāyetden Türklerle Lazlar, lisān-ı Türkī ile mütekellim olup Çerkesler, Gürcüler, Ermeniler ve Rūmlar kendi beyenlerinde lisān-ı maḥsūslarıyla söylerse de cümlesi lisān-ı ŐŐsmāniye āşinādırlar. Trabzon'dan 12 sāŐatlık mesāfede Āarum Āaryeleri nāmıyle 9 Āaryeniñ ahālīsi Müslim oldukları ḥālde eski Yunancaya müşābih bir nevŐ Rūm lisāniyle mütekellimdirler. Bunlarıñ Mīlād-ı Őİsā(a.s.)'dan dört Āarn evvel Eksenofon'la İrān seferine gidüp Őavdetlerinde perişān olan biñ kişiden Āalma oldukları mażnūndur.

Trabzon vilāyetini teşkil iden yerlerde ezmine-i Āadīmede baŐzı Yunan muhācirleri sevāhilde birtaĀım ḥükümetler ve ticāretgāhlar teŐsis itmiş ve iç taraflarında Anatolı'nıñ aĀvām-ı Āadīmesinden aḥvāli mechül bir Āavim bulunmuş idi. Yunan-ı Āadīm müverrihleri bu cihetde Amazon yāhūd Hemezen ismiyle Āadınları muḥārib bir Āavim bulunduğımı esātīr Āabīlinden olarak beyān idiyorlar. Keyḥüsrev hurūcla Anatolı sevāhiline ve Rūmili'de BalĀanlara Āadar tevsīŐ-i fütūḥāt itdiginde Trabzon cihetini daḥi ^[s.3008] memālik-i İrāniyyeye zamm u ilḥāğ itmekle İskender'iñ hurūcına dek İrān'a tābiŐ Āalup İskender'den soñra žuhūr-ı tevāŐif-i mülük sırasında İrāniyyü'l-aşl bir

küçük devlet dağı Trabzon cihetinde teósis itmiş ve o vakıt bu hıttta Pont yāhūd Pontus nāmını almış idi. Bu devletiñ eñ meşhūr ĥükümdāri olan Mihridād tül müddet Romalılara karşı mukavemet itmiş ise de nihāyet mađlūb olmağla bu memleket dağı Roma memāliki dāóiresine dāhil olmuş ve Roma devletiniñ inqısāmında bi't-tabŖ Şarđ İmparatorluğına şalup 13'üncü řarn-ı mīlādī evāóilinde ehl-i şalıb gürüği Ŗostantiniyye'yi zabt itdiklerinde Aleksis Ŗomeninus Trabzon'a şağaraq orada bir küçük imparatorluk teósis eylemiş idi. Ŗostantiniyye istihlās olunaraq Paleolođ hānedānında řarđ imparatorluğı yeniden ihyā olundığdan soñra dağı Trabzon İmparatorluğı bāđı şalup ismen Ŗostantiniyye İmparatorluğını tanır ve Ŗomeninus Óāóilesine mensūb olan ĥākimleri Ŗostantiniyye İmparatorluđunuñ menşüriyle naşb olunur idi. Nihāyet İstanbul'ıñ fethinden soñra 866 tārīhinde Ebü'l-feth Sultān Mehmed Ĥān-ı Şāñi ĥazretleri Óasker sevđiyle Trabzon imparatorlarınıñ ahiri olan David'iñ vücūdını kaldıraraq bu memleketi memālik-i ÓŖsmāniye dāóiresine idhāl buyurmuş ve ekşer ahālısi dđn-i İslām'ı şabül idüp hāricden dağı birçok Türkler hicret itmekle bu hıttta az zamānda řarf-ı memālik-i İslāmiyye Óidādına dāhil olmuşdur. Ĥudūd-ı tabiŖiyye ile maĥdūd oldığından fetĥden beri dāóimā ayrıca bir eyālet sūretinde idāre olunmuş ve vilāyet usūlünüñ ittiĥāzında Canik sancađınıñ dağı ilĥākıyla ġarba toğrı tevsīŖ idilerek bir vilāyet ittiĥāz olunmuşdur.

Trabzon Sancađı: Hem-nāmı olan ānifü'l-beyān vilāyetiñ merkez sancađı olup şimālen Ŗaradeñiz'le řarđen Lāzistān sancađıyla, cenūben Erzurūm vilāyeti, Gümüşhāne sancađı ve Sivas vilāyeti ile, ġarben dađı Canik sancađıyla maĥdüddur. Mādde-i ānifedeki cedvelden āñlaşıldıđı üzre 8 řazādan mürekkeb olup 11 nāĥiye ve 923 řaryeyi ĥāvıdır. Vilāyetiñ eñ büyük ve eñ maŖmūr sancađı olup 447.700 ahālısi vardır ki bunlardan 334.975'i Müslim, 91.000'i Rūm, 21.435'i Ermeni, 110'ı Yahūdī, 180'i de ecnebıdır. TabiŖat-ı arāzi ve maĥsūlāt u ticāretce vilāyetiñ eñ birinci sancađıdır. Ĥuşūsāt-ı mezkūre ĥađđında mādde-i ānifede tafsīlāt virildiginden tekrārına ĥācet yođdur.

Trabzon İmparatorluğı: Trabzon vilāyeti māddesinde vilāyetiñ ahvāl-i tārīhiyyesi sırasında beyān olundığı üzre on üçüncü řarn-ı mīlādī evāóilinde Ŗostantiniyye'niñ ehl-i şalıb frenkleri tarafından zabt olunması üzerine Trabzon'a firār u ilticā iden Aleksis Ŗomeninus tarafından teósis idilmiş bir devlet olup 1204 tārīhinden 1461 tārīhine dek 257 sene devām itmiş ve tārīh-i mezkūrda Sultān Mehmed Ĥān-ı Şāñi Ĥazretleri tarafından Trabzon'ıñ fetĥiyle bu devlete ĥitām virilmişdir. Soñ imparatorı olan David'iñ yedinci oğlı muĥārebeden sağ şurtulup Mora'ya firār itmekle orada bir küçük ĥükümet şurmuş idi. [Ŗomeninus māddesine mürācaŖat] Trabzon'da ĥükümet süren imparatorlarla tārīh-i řuŖüdları ber-vech-i ātiđir:

Birinci Aleksis Komeninus	1204	Birinci Vasil	1332
Birinci Andronik	1222	İrna	1340
Birinci Yani	1235	Anna	1341
Birinci Manuel	1238	Mihal	1341
İkinci Andronik	1263	Üçüncü Yani	1344
Birinci Yorgi	1266	Üçüncü Aleksis	1350
İkinci Yani	1280	Üçüncü Manuel	1390
İkinci Aleksis	1298	Dördüncü Aleksis	1412
Üçüncü Andronik	1330	Dördüncü Yani	1447
İkinci Manuel	1332	David	1458
		İlā	1461

b. Güncel Metin

Trabzon (Trebizonde): Karadeniz'in güney sâhilinde ve Anadolu'nun ^[s.3005] kuzeyinde vilâyet merkezi bir şehir olup İstanbul'un 890 kilometre doğusunda ve Erzurum'un 140 kilometre kuzey batısında bulunmaktadır. Deniz kenarına kadar uzanan eğimli bir yüzeyde bulunup dışarıdan (bakıldığında) manzarası pek güzeldir. Erzurum ve Diyarbakır yönlerinden iskelesi ve İran yolunun başlangıcı olması sebebiyle ticaret merkezi ve önemli bir şehir olup 42.362 ahalisi vardır. Bu ahalinin 24.221'i Müslüman, 10.840'ı Rum, 7001'i Ermeni ve diğerleri yabancı vesairedir. Bizans zamanından kalma surlarıyla kalesi, Ortahisar denilen iç kalede kiliseden çevrilmiş bir câmi-i şerifi ve Yavuz Sultan Selim Han'ın valideleri Gülbahar Sultan'ın cami, imaret ve medresesi ve toplam 18 camii, 10 kilisesi, mülkiye lisesi ve askerî orta okulu, öğretmen okulu ve kız ortaokulu (gibi) okulları, hastanesi, güzel bazı kamu binaları ve yeni inşa olunan bir rıhtımı vardır. Ticari önemi çok büyük olduğu halde limanı pek küçük olup büyük gemilerin yanaşması için uygun değildir. Güneyinde ve yarım saatlik mesafede Soğuksu ismiyle suyu ve havası latif bir mevki olup zenginlerin orada yazlıkları vardır.

Trabzon şehri pek eski olup meşhur Truva savaşı zamanında dahi mevcut olduğu tahmin edilmektedir. Daha sonra Sinop'a gelmiş olan Yunan göçmenlerinin bir bölümü de bu şehre intikal ederek *dikdörtgen şeklinde* anlamında şehir Trabzos ismini vermişlerdir. Sonra Pont hükümdarlarının yönetimi altına girip bu devletin yıkılışında Roma'ya geçmiş ise de özerklik idaresini koruyup Bizans Devleti zamanında dahi imtiyazlarını korumuştur. Daha sonra Gotlar tarafından yağmalanıp yakılmışsa da sonra imar edilmiş ve yenilenmişti. Frenkler İstanbul'u zapt ettikleri Miladi 1204 tarihinde İmparator Aleksis Kominos Trabzon'a giderek bu şehirle bitişik yerleşim yerlerinden ibaret küçük bir devlet kurmuştu. Trabzon İmparatorluğu namıyla bilinen bu devlet, 1261 tarihinde Paleologların Kostantiniye'yi Frenklerden kurtarmalarıyla dahi yıkılmayıp ancak bahsi geçen tarihten sonra yine yukarıda adı geçen Aleksis'in

neslinden olan prensleri Kostantiniye Rum İmparatorunun fermanıyla tahta geçerdiler. Nihayet Milâdi 1461 tarihinde Ebü'l-feth Sultan İkinci Mehmed Han tarafından feth olunarak Osmanlı ülkelerine dâhil edilmiş ve eyalet merkezi kabul edilmiştir. Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri şehzadeliklerinde uzun süre valilikle Trabzon'da ikamet buyurmuşlardır.

Trabzon Vilâyeti: Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki eyalet merkezlerinden biri olup Karadeniz'in güney kıyısında Rusya sınırından Kızılırmak'ın denize döküldüğü yerin biraz beri tarafına yani batısına kadar uzanır. Doğudan batıya yani sâhil boyunca uzanan uzun ve dar bir yer olup 41⁰ derece kuzey enlemi, 33⁰ ile 40⁰ derece doğu boylamı arasında bulunmaktadır. Kuzey yönüyle Karadeniz'le, batı yönüyle Rusya sınırıyla ve Erzurum vilâyetiyle, güney yönüyle yine Erzurum ve Sivas vilâyetleriyle, batı yönüyle de Kastamonu vilâyetiyle etrafı çevrilmiştir. Yüzölçümü 31.300 kilometre kare olup nüfusu 1.071.477 kişidir. Kilometre kare başına 34 kişiden fazla kişi düşer. Nüfusun 869.727'si Müslüman, 157.212'si Rum, 52.349'u Ermeni ve geri kalanı çeşitli milletlere mensuptur. Müslüman nüfusunun büyük bir kısmı Türk olup 55.000 kadarı Laz ve Gürcü, 60.000 kadarı da Çerkes'tir.

Kafkas dağlarından dağılarak güneybatıya ve daha sonra batıya doğru uzanan ve eskiden beri Pont Silsilesi ismiyle bilinen bir dağ silsilesi, vilâyetin güney sınırını teşkil edip kuzeye yani sahile doğru birtakım kollar uzatıyor. Bu silsilenin şimdiki halde bir genel ismi bulunmayıp doğudan batıya ve Reşnik, Balhar, Cemil, Çengel, Soğanlı, Kulak, Zigana, Sis, Erimez, Kazankaya, Çaltudak ve Katran Dağları isimleriyle bilinir. Doğudaki tepeleri dokuz on bin adım yükseklikte olup batıya doğru gidildikçe, en batı tepeleri beş bin ^[s.3006] metrelik yüksekliği geçmiyor. Bu dağların etekleri ve kolları deniz sahiline kadar uzandığından vilâyetin arazisi genellikle dağlıktır. Kulak Dağı kollarının en büyüğü olup Trabzon merkezi ile Gümüşhane sancakları arasında güneydoğudan kuzeybatıya doğru uzanır. Bu dağlar bir su dağıtım hattı teşkil edip kuzey eteklerinden inen birçok nehir müvazeneli bir şekilde akararak doğrudan doğruya Karadeniz'e dökülür. Ancak batı kısmında Sivas vilâyetinden gelen Yeşilirmak ile Kızılırmak birer boğazdan vilâyetin Canik sancağına girip arazisini ikiye ayırarak Karadeniz'e birleşirler. Samsun'un iki yönünde birer büyük dalya teşkil eden bu iki ırmağın arasında Mert Irmağı akıp Samsun'da denize dökülür. Diğer nehirlerinin en büyüğü Gümüşhane sancağının bütün akarsularını toplayarak Kulak Dağı'nın güneybatı eteklerini takip ederek Tirebolu'nun doğu tarafında denize karışan Harşut Çayı'dır. Terme, Bulanık ve Aksu nehirleri dahi Yeşilirmak ile Harşut Çayı arasında akar. Kulak Dağı'nın doğusunda Trabzon ve Lâzistan sancaklarında akan çayların cümlesi küçük olup en büyükleri Karadere, Of Deresi, Büyükdere ve Fırtına Deresi'dir. Bafra kazasında Kızılırmak nehrinin denizle buluştuğu yerin sağ ve solunda ve sahil yakınında büyücek iki göl bulunup vilâyetin diğer taraflarında anılmaya değer göl yoktur. Sahilleri hayli girintili

ve çıkıntılı ise de tabii limanları yalnız Ordu kasabasının batısındaki Vona ile Trabzon şehrinin batısında bulunan Polathane'den ibaret olup yapay limanı hiç yoktur. Bununla beraber Trabzon, Rize, Tirebolu, Giresun, Ordu, Ünye ve Samsun iskeleleri işlek olup vapurlar uğrar.

Havası ılık ise de nemi fazladır. Hava değişimi çok hızlı olup çok defa şiddetli sıcakları, şiddetli boralar takip eder. Kışı pek şiddetli olmayıp genellikle aralık ayından başlar. İlkbaharı soğuk ve yağmurludur. Yazları sıcak ve çoğunlukla bulutlu olup en güzel mevsimi sonbahardır. Sahillerinde bataklıklar ve durgun sular eksik olmadığından sıtma hastalığı fazla ise de iç taraflarının havası sağlamdır. Toprağı pek verimli ve havası çeşitli ürünlerin yetişmesine uygun olup toprak mahsüllerinin en başlıcası mısır, fasulye, pirinç ve tütün ve ikinci derecede arpa, buğday ve diğer hububat keten, kenevir ve diğerleridir. Fındığı pek çok olup külliyetli miktarda ihraç olunduğu gibi ceviz ve diğer meyveler ile zeytini de çoktur. Bağları filoksera (asma biti) hastalığı sebebiyle bozulmuş olup üzüm üretimi azdır. Sebzeleri çok ve pek güzeldir. Arazisinin beşte biri ormanlarla örtülü olup beşte biri de ekilmiş topraklardan ve yarısına yakın kısmı mera ve tarıma uygun olmayan yerlerden oluşmaktadır. Altıda birine yakın miktarı tarıma uygun iken boş durmaktadır. Ormanlarının en çoğu Trabzon merkezi, Samsun ve Giresun taraflarındadır. Başlıca ağaçları meşe, karaağaç, kestane, kayın, dişbudak, çam, şimşir, kavak ve diğerlerinden ibarettir. Madenler bakımından Trabzon vilâyeti, Osmanlı ülkesinin en zengin yeri olup eski zamanlarda halkının en birinci geçim kaynağı, madenlerinin çıkarılması idi. Bugünkü günde dahi yukarıda zikr olunan dağda 120'den fazla maden keşfedilmiş olup Trabzon sancağında 21 simli kurşun, 34 bakır, 3 bakır ve kurşun, 2 manganez, 10 demir ve kömür; Gümüşhane sancağında 37 simli kurşun ve 6 bakır; Canik sancağında 1 simli kurşun ile 1 manganez madeni bulunuyor. Maden suları ve ılıcaları çok olup en meşhuru Fatsa kazasındaki kaplıcalardır. Ormanları çok ve kömür madeni bulunmakta olup bu madenlerin çıkarılması kolay ve işe yarar olduğu halde pek azı çıkarılmaktadır. Ehil hayvanları yaklaşık olarak 800.000 koyun ve keçi ile 50.000 at, katır ve 40.000 sığırdan ibarettir. Vahşi hayvanları ayı, domuz, geyik, karaca, tilki, tavşan, kurt ve diğerleri ile kuş çeşitlerinden ibarettir. Sahillerinde ve özellikle Trabzon merkezi ile Lâzistan sancakları sahillerinde balık pek çok olup ^[s.3007] gerek yenmek için ve gerek bağlar için çoklukla av ve bir hayli miktarı tuzlatılarak kurutulmuş olarak üretilir. Hele hamsi balığı, bazen o kadar çıkar ki çürüyüp gübre yerine tarlalara dökülür. Arıları da çok olup senede 450.000 kilo kadar bal çıkar. Yerel sanatlar şimdi geri olup halk başlıca balıkçılık ve kerestecilikle meşguldürler. Trabzon'da ipekten çarşaf, manusa, peştamal ve ipek örtü ve başkaca bazı dokuma ürünleri ve Rize'de pamuk ve ketenden bez dokunur. Kuyumculuk sanatı da hayli ileri olup özellikle telkâri şeyler ve gümüşten tütün kutusu vesaire büyük bir hünerle üretilir. Trabzon'da iki sabun fabrikasıyla birkaç tabakhane de vardır. Rize, Tirebolu ve Giresun'da pek güzel kayık ve

sandal yapılır. Rize’de tuğla ve kiremit fabrikaları da vardır. Ticareti hayli işlek olup yalnız Trabzon iskelesinden senede 30 milyon frank kıymetinde ithalat ve 12 milyon frank kadar da ihracat gerçekleşiyor. Gerek ithalat ve gerek ihracatın yarısı vilâyete ve diğer yarısı İran’adır. Diğer iskelelerden da gerek vilâyete ve gerek Anadolu’nun iç taraflarına ve özellikle Elazığ vilâyetine hayli ticâret yapılır. Umumiyetle vilâyet iskelelerinden senede 62.5 milyon frank kıymetinde ithalat ve 35.5 milyon frank kıymetinde ihracat gerçekleşiyor. Vilâyetin başlıca ihracatı tahıl, kereste, meyve, tütün, kuru balık, bal ve hayvan ile deri, yağ, pastırma vesaireden ibarettir. Trabzon’dan Erzurum, Giresun ve Tirebolu ile Ordu ve Ünye’den Karahisar ve Sivas’a, Samsun’dan Amasya’ya şoseler yapılarak ticaret kolaylaştırılmıştır. Gümrük, dış borçlar ve tütün vergisi dahil olmadığı halde vilâyetin yıllık geliri 34 milyon kuruştan fazla ve yerel masraflar 14 milyon kuruşa yakındır.

Trabzon vilâyeti, 4 sancağa bölünmüş olup 22 kaza ve 23 nahiye ile 2.729 köyden oluşur. Sancak ve kazaların isimleriyle nahiye ve köylerinin ve arazi dönümlerinin miktarı aşağıdaki şekildedir:

Sancak	Kaza	Nahiyeler	Köyler	Dönüm
Trabzon	Trabzon	4	172	2.418.888
	Ordu	5	237	4.256.666
	Giresun	2	138	2.100.000
	Tirebolu	-	114	2.102.222
	Görele	-	56	466.665
	Vakf-ı Kebîr	-	55	388.888
	Sürmene Akçaabat	- -	69 82	1.502.228
Canik	Samsun	1	183	2.333.436
	Bafra	1	161	2.417.777
	Ünye	1	117	1.854.333
	Fatsa	-	84	427.777
	Çarşamba	-	261	1.884.444
	Terme	-	158	464.444
Gümüşhane	Gümüşhane	2	99	1.788.888
	Torul	1	94	2.365.555
	Kelkit	-	85	2.462.000
	Şiran	-	75	
Lazistan	Rize	3	218	1.166.666
	Of	-	125	1.000.000
	Atne	1	102	2.713.331
	Hopa	2	44	690.000
Cem’an		23	2.729	34.793.208

Vilâyet halkından Türklerle Lazlar, Türkçe konuşmakta olup Çerkesler, Gürcüler, Ermeniler ve Rumlar kendi aralarında kendi dilleriyle konuşsa da Osmanlı Türkçesine aşinadırlar. Trabzon'dan 12 saatlik mesafede Karum Karyeleri ismiyle bilinen 9 köyün halkı Müslüman oldukları halde eski Yunancaya benzer bir çeşit Rum lisanıyla konuşurlar. Milattan önce dördüncü yüzyılda Eksenofon'la İran seferine gidüp dönüşlerinde perişan olan bin kişiden kalma oldukları zannedilmektedirler.

Trabzon vilâyetini teşkil eden yerlerde eski zamanlarda bazı Yunan muhâcirleri sahillerde birtakım hükûmetler ve ticaretgâhlar kurmuş ve iç taraflarında Anadolu'nun eski kavimlerinden durumları meçhul bir kavim bulunmuştu. Eski Yunan tarihçileri, bu hususta Amazon yahut Hemezen ismiyle kadınları savaşçı bir kavim bulunduğunu efsane cinsinden anlatıyorlar. Keyhüsrev, isyanla Anadolu sahillere ve Rumeli'de Balkanlara kadar fetihlerini genişlettiğinde Trabzon tarafını da ^[s.3008] İran ülkesine katmıştır. İskender'in isyanına kadar İran'a bağlı kalmış; İskender'den sonra küçük devletlerin ortaya çıkması sırasında İran asıllı küçük bir devlet de Trabzon tarafında kurulmuş ve o vakit bu ülke Pont yahut Pontus ismini almış idi. Bu devletin en meşhur hükümdarı olan Mihridad uzun müddet Romalılara karşı direnmiş ise de nihayet yenilerek bu memleket dahi Roma memleketleri arasına dahil olmuş ve Roma devletinin parçalanmasıyla tabii olarak Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'na kalıp on üçüncü yüzyılın başında haçlılar İstanbul'u zapt ettiklerinde Aleksis Komeninus Trabzon'a kaçarak orada bir küçük imparatorluk kurmuştu. İstanbul kurtarılarak Paleolog hanedanında Doğu Roma İmparatorluğu yeniden kurulduktan sonra da Trabzon İmparatorluğu ayakta kalarak ismen Roma İmparatorluğu'nu tanır ve Komeninus ailesine bağlı olan hakimler, Roma İmparatorluğu'nun fermanıyla atanırdı. Nihayet İstanbul'un fethinden sonra 866/1461 tarihinde Fatih Sultan Mehmed Han, asker sevk ederek Trabzon imparatorlarının sonu olan David'in vücudunu ortadan kaldırmış ve bu memleketi, Osmanlı Devleti sınırları içine dahil etmiştir. Halkının çoğu İslâm dinini kabul etmiş, dışarıdan da birçok Türk buraya göçerek bu memleket kısa sürede Osmanlı Devleti şehirleri arasına girmiştir. Doğal sınırlarla çevrili olduğundan fetihten beri sürekli bir eyalet şeklinde yönetilmiş ve vilâyet usulünün kurulmasından sonra Canik sancağının da katılmasıyla batıya doğru genişletilmiş ve bir vilâyet kurulmuştur.

Trabzon Sancağı: Adaşı olan yukarıda bahsedilen vilâyetin merkez sancağı olup Kuzeyden Karadeniz'le batıdan Lâzistan sancağıyla, güneyden Erzurum vilâyeti Gümüşhane sancağı ve Sivas vilâyeti ile, batıdan Canik sancağıyla sınırlıdır. Yukarıda verilen maddedeki tablodan anlaşıldığı üzere 8 kazadan oluşup 11 nahiye ve 923 köyü bulunmaktadır. Vilâyetin en büyük ve en gelişmiş sancağı olup nüfusu 447.700'dür Bunlardan 334.975'i Müslüman, 91.000'i Rum, 21.435'i Ermeni, 110'ı Yahudi, 180'i de yabancıdır. Arazisinin yapısı, ürünleri ve ticaret bakımından vilâyetin en birinci

sancağıdır. Bu konu hakkında yukarıdaki maddede ayrıntılı bilgi verildiğinden tekrarına hacet yoktur.

Trabzon İmparatorluğu: Trabzon vilâyeti maddesinde vilâyetin tarihi durumu sırasında anlatıldığı gibi milâdi on üçüncü yüzyılın başlarında İstanbul'un haçlı Avrupalılar tarafından zapt olunması üzerine Trabzon'a kaçarak iltica eden Aleksis Komeninus tarafından kurulmuş bir devlet olup 1204 tarihinden 1461 tarihine kadar 257 sene devam etmiş ve anılan tarihte Fatih Sultan Mehmed Hazretleri tarafından Trabzon'un fethiyle bu devlete son verilmiştir. Son imparatoru olan David'in yedinci oğlu savaştan sağ kurtulup Mora'ya kaçarak orada bir küçük hükümet kurmuştu. [Komeninus maddesine mürâcaat] Trabzon'da hüküm süren imparatorlar ve tahta çıkış tarihleri aşağıdaki şekildedir:

Birinci Aleksis Komeninus	1204	Birinci Vasil	1332
Birinci Andronik	1222	İrna	1340
Birinci Yani	1235	Anna	1341
Birinci Manuel	1238	Mihal	1341
İkinci Andronik	1263	Üçüncü Yani	1344
Birinci Yorgi	1266	Üçüncü Aleksis	1350
İkinci Yani	1280	Üçüncü Manuel	1390
İkinci Aleksis	1298	Dördüncü Aleksis	1412
Üçüncü Andronik	1330	Dördüncü Yani	1447
İkinci Manuel	1332	David	1458
		e kadar	1461

SONUÇ

Transkripsiyonu yapılmış olan metin göstermektedir ki Kâmûsü'l-a'lâm, Trabzon'un 19.yüzyılın sonlarındaki siyasî, iktisadî, sosyal, kültürel ve demografik yapısı hakkında dikkat çekici veriler içermektedir. Söz konusu verilerin günümüzdeki verilerle karşılaştırılması halinde Trabzon'un yaklaşık yüz yirmi yıllık süreçte, katettiği mesafe de ortaya çıkarılmış olacaktır.

Söz gelimi Trabzon'un nüfusu, 19.yüzyılın sonlarında vilâyet merkezi olarak 42.362, sancak olarak ve sancağa bağlı yerleşim yerleriyle birlikte 447.000, vilâyet olarak ve vilâyete bağlı bütün yerleşim yerleriyle birlikte ise 1.071.477 kişi idi. En geniş haliyle bir vilâyet olarak bugün her biri ayrı şehirler olan Artvin, Rize, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Samsun gibi şehirler de Trabzon'a bağlı idi. Bu dönemde Trabzon vilâyeti, 4 sancağa bölünmüş olup 22 kaza ve 23 nahiye ile 2.729 köyden oluşmaktaydı.

Sancak merkezi olarak ibadethaneler ve okullar bakımından zengin olduğu görülen Trabzon, merkezinde ciddî sayıda gayr-ı Müslim barındırmaktaydı. Sahillerinde bataklıklar yüzünden sıtma sorunu yaşanmakta; iç kesimleri yerleşim için daha elverişli görünmekteydi. Arazisinin beşte biri ormanlarla örtülü, altıda biri ise tarıma elverişli olduğu halde boştu. Hamsi, zaman zaman gübre olarak kullanılacak düzeyde bol çıkıyordu.

Havası ılıman ve nemli, toprakları verimli bir vilâyet olarak anlatılan Trabzon vilâyetine bağlı yerlerde *mısır, fasulye, pirinç, tütün, arpa, buğday ve diğer hububat ürünleri, keten, kenevir, fındık, ceviz, zeytin* gibi bitkisel ürünler yetiştirilmekte; ormanlarında *meşe, karaağaç, kestane, kayın, dişbudak, çam, şimşir, kavak* gibi ağaçlar yetişmekte ve çeşitli *kuşlarla birlikte ayı, domuz, geyik, karaca, tilki, tavşan, kurt* gibi hayvanlar yaşamaktaydı. Başta Yeşilirmak ve Kızılırmak olmak üzere birçok ırmağı bulunan Trabzon vilâyetinde *kaplıcalar* bulunuyor; *kuyumculuk, sabun üretimi, deri işlemeciliği, pamuk ve keten bez üretimi, arıcılık, kerestecilik, kayık ve sandal üretimi, tuğla ve kiremit üretimi* gibi ticari faaliyetler gerçekleştiriliyordu. Ayrıca *simli kurşun, bakır, demir, manganez, kömür* gibi madenler çıkarılıyor; *koyun, keçi, katır ve sığır* gibi hayvanlar yetiştiriliyordu. Vilâyete bağlı iskelelerden 62,5 milyon franklık ithalat, 35,5 milyon franklık da ihracat gerçekleştiriliyordu.

Bütün bu faaliyetlerin sonucu olarak Kâmûsü'l-a'lâm, Trabzon vilâyetinin yıllık gelirinin 34 milyonun üzerinde, yerel masrafların ise 14 milyon kuruşa yakın olduğunu tespit etmiştir.

Kaynakça

- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, C.1, Mihran Matbaası, İstanbul 1306/1889.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, C.2, Mihran Matbaası, İstanbul 1306/1889.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, C.3, Mihran Matbaası, İstanbul 1308/1891.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, C.4, Mihran Matbaası, İstanbul 1311/1894.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, C.5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314/1896.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, C.6, Mihran Matbaası, İstanbul 1316/1898.
- Ali Nazîmâ ve Faik Reşad (2005). *Mükemmel Osmanlı Lügati* (Necat Birinci, Kâzım Yetiş, Fatih Andı, Erol Ülgen, Nuri Sağlam, Ali Şükrü Çoruk, haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çağbayır, Yaşar (2017). *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Devellioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Parlatır, İsmail (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- İbrahim Cûdî Efendi (2006). *Lûgat-ı Cûdî*, (İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar, haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Redhouse, James W. (2016). *Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye*, (Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz, Yaşar Yılmaz, haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <http://www.kamusiturki.com> (ET: 09.09.2019)
- <http://lugatim.com> (ET: 09.09.2019)
- <https://www.osmanlicasozlukler.com> (ET: 09.09.2019)
- <https://sozluk.gov.tr> (ET: 09.09.2019)

Ek: Orijinal Metin

طربزون } قره دكيزك (Trébizonde)
ساحل جنوبيسنده و آناطوليناك

ط ر ب	۳۰۰۵	ط ر ب
تاريخسنده پاليولوغلرك قسطنطينيه يي فرنكلردن استخلاص ايتلميله دخي منقرض اولوب، آنجق تاريخ مذكوردن صكره ينه صرقوم آلكسيسك نسلندن اولان پرنسلىرى قسطنطينيه روم ايمپراطوريناك منشوريله نخته چكردى. نهايت ۱۴۶۱ تاريخ ميلاديسنده ابو الفتح سلطان محمد خان ثاني طرفندن فتح اولنورق، ممالك عثمانيه اليحاق، و اياك مركزى اتخاذا اولمشدر. ياوز سلطان سليم خان حضرتلى شهزاده اكلرنده طول مدت والديلكه طربزونده اقامت بيورمشلدر. طربزون } ولايتي. دولت عثمانيه نك آناطولى. قره دكيزك ساحل جنوبيسنده روسيه حدودندن قزلب ايرماق منصيناك بر آز برى طرفنه يعنى غربنه قدر ممتد اولور. شرقدن غربه يعنى ساحل بونجه ممتد اوزون و طار بر ير اووب، ۴۱° عرض شماليه ۳۳° ايله ۴۰° طول شرقى آره سنده واقعدر. شمالاً قره دكيزك، شرقاً روسيه حدوديله و ارضروم ولايتيله، جنوباً ينه ارضروم و سيواس ولايتلريله، غرباً دخي قسطنطيني ولايتيله محدوددر. مساحت سطحيه يي ۳۱۳۰۰ مربع كيلومتره اولوب، ۱۰۷۱ ۴۷۷ اهالي يي واردر، كه بهر مربع كيلومتره باشنه ۳۴ كشيدين زياده دوشر. اهالي مذكوره دن ۷۲۷ ۸۶۹ ي ارمني مسلم، ۲۱۲ ۱۵۷ ي روم، ۴۹ ۵۲۳ ي ارمني و قصورى مال مختلفه ساثره به منسوبدر. اهالي مسلمانك قسم كايسى ترك اولوب، ۵۵۰۰۰ قدرى لاز و كرچي و ۶۰۰۰۰ قدرى ده چركسدر. قافقاس جبالندن تشعبه غرب جنوبي به و بده غربه طوغرى ممتد اولان و قديماً (بونت) سلسله يي ناميله معروف اولان برسلسله جبال ولايناك حدود جنوبيه سنى تشكيل ايدوب، شماله يعنى ساحله طوغرى برطاقم قوللر اوزاتورور. يوساسله نك شمديكي حاليه بر اسم صموه يي اوليوب، شرقدن غربه و رشديك، بالچار، جيل، چنكل، صوفانلي، قولاق، زيفانه، سيس، اريمز، قزان قيسا، چال طوداق و قطران طاغلرى اسملريله معروفدر. شرقه كي تيه لرى طقوز اونيك قدم ارتفاعنده اولوب، غربه طوغرى ايلرى كيدلرجه كسب انحطاطله، اك غربى تيه لرى بش بيك	شمالنده ولايت مركزى بر شهر اولوب، استانبولك ۸۹۰ كيلومتره شرقنده و ارضرومك ۱۴۰ كيلومتره شمال غربيسنده واقعدر. ساحل بجره قدر ممتد بر سطح مائلده واقع اولوب، خارجدن منظره يي بك كوزلدر. ارضروم و ديار بكر جهتلرينك اسكله يي ايران طرفنك مبدئي اولق مناسبيله تجاروتكاه و مهم بر شهر اولوب، ۴۲۳۶۲ اهالي يي واردر، كه بو مقدار دن ۲۴۲۲۱ ي مسلم، ۱۰۸۴۰ ي روم، ۶۰۰۱ ي ارمني و قصورى اجنبى و ساثره درر. بيزانتيون زمانندن قالمه سوريله قلمه يي، اورته حصار دينلن ايچ قلمه ده كايسادن مبدل بر جامع شريفيله آيا صوفيه نامنده ينه كايسادن مبدل بر جامع شريفى و ياوز سلطان سليم خانك والده لرى كلهار سلطانك جامع و عمارت و مدرسه يي و جمعا ۱۸ جامي، ۱۰ كليسا يي، اعداديه مآكبه و رشديه عسكريه ايله دار المعلمين و رشديه اناب مكلتبرى، خسته خانه يي، كوزل بعض ابينه اسيره يي و بيكي انشا اولنان بر ويختى واردر. اهميت تجاريه يي زياده اولدينى حاليه، لياني بك كوچك اولوب، بيوك سفارنك دخولنه غير مساعددر. هوايى يازين آقيرجه ايسه ده، شهرك جنوبنده و باريم ساعتق مسافده صفوق صو اسميله آب و هوايى لطيف بر موقع اولوب، اغنيانك اوراده صيفيه لرى واردر. طربزون شهرى بك اسكى اولوب، تروآ محاربه مشهوره يي زماننده دخي موجود بولمش اولدينى مظنوندر. بده سينوبه كلش اولان يونان مهاجر- لرينك بر قسمي دخي بو شهره انتقال ايدورك، مستطيل الشكل، مناسبيله شهره (طربزون) اسمنى و بر مشلردى. صكره بونت حكمدار لرينك تحت تابدينه كيروب، بو دولت اقراضنده رومايه چكش ايسه ده، مختاريت اداره سنى محافظه ايدوب، بيزانتيون دولتي زماننده دخي امتيازاتى و قايه ايتمشدى. بده قوتلر طرفندن غارت و احراق اولنش ايسه ده، در عقب اعمار و تجديد ايدلشدى. فرنكلر قسطنطينيه يي ضبط ايتدكرنده، ۱۲۰۴ تاريخ ميلاديسنده ايمپراطور آلكسيس قومينوس طربزون كيدورك، بو شهرله ملحقانندن هبارت بر كوچك دولت تاسيس ايتش ايدى. طربزون ايمپراطورلغى ناميله معروف اولان بودولت ۱۲۶۱	

ط ر ب	۳۰۰۶	ط ر ب
بهار بدر. سواحلندہ بطاقلقروطورغونصولر اکیسک اولدیغندن، صیغہ لری زیادہ ایسده ایچ طرفلرینک هواسی صاغلانمدر. طوبراغی پک منبت و هواسی محصولات متنوعه یتیشمه سنه مساعده اولوب، محصولات ارضیه سنک اک باشلیجه سی مصر، فصولیه، برنج وتوتون وانکیچی درجه ده آرپه، بغدادی وسائر حیوانله کتن، کنور و سائر دره. فنیدی پک چوق اولوب، کایتلی مقادردہ اخراج اولندیغی کچی، جوز و سائر میوملریله زیتونی دخی چوقدر. باغلری فیلو. قمرادن بوزیلوب، اوزوم محصولاتی آزدرد. سبزه لری چوق و پک کوزلدر. اراضیه سنک همان بر خسی اورمانلره مستور اولوب، بر خسی دخی اراضی* ضرورهدن و نصفنه قریب مقداری صرعی و ناقابل زراعت یرلردن عبارتدر. بر سد سنه قریب مقداری دخی قابل زرع ایکن معطل طورمقدرد. اورما. نلرینک اک چوغی نفس طربزون، صامسون و کیره سون جهلرنده دره باشلیجه آغاجلری میشه، قره آغاج، کستانه، قاین، دیش بوداق، جام، چمشیر، قواق و سائر دن عبارتدر. معادنجه طربزون ولایتی ممالک عثمانیه نک اک زنگین یری اولوب، ازمنه قدیمه ده اهلایسنک اک برنجی مدار تیشی معادنک اخراجی ایدی. بوکونکی کونده دخی بو قاریده ذکر اولنان جبالده ۱۲۰ دن زیادہ معدن مکشوف اولوب، طربزون سنجاغنده ۲۱ سمیلی قورشون، ۳۴ باقیر، ۳ باقیر و قورشون، ۲ منغاز، ۱۰ دمیر و ۲ کور؛ کشخانہ سنجاغنده ۳۷ سمیلی قورشون و ۶ باقیر؛ جانیک سنجاغنده دخی بر سمیلی قورشون ایله بر منغاز معدنی بولنیور. میاه معدنیسه سی و ایلیجه لری چوق اولوب، اک مشهوری فائسه قضا سنده کی قابلیجه لدره. اورمانلر دخی چوق و کمور معدنی موجود اولوب، بو معدنلرک اخراجی قولای و نافع اولدیغی حالده، پک جزئی مقدار اخراج اولنمقدرد. حیوانات اهلیه سی تقریباً ۸۰۰۰۰۰ قیون و کچی ایله ۵۰۰۰۰۰ بیکیر واستر و ۴۰۰۰۰۰ صیغیردن عبارتدر. حیوانات وحشیه سی آبی، طووز، کیک، قراجه، تیلکی، طاوشان، قورد و سائر ایله طیورک انوانندن هبا رتدر. سواحلندہ و علی الخصوص نفس طربزون ایله لازستان سنجاقلری ساحلرنده بالیق پک چوق اولوب،	متره ک ارتفاعی تجاوز ایتمیور. بو سلسله نک اتکاری و قوللری ساحل بحره قدر ممتد اولدیغندن، ولایتک اراضیه سی عمومیت اوزره طاغلقدرد. قولاق طاغی قوللرینک اک سیوکی اولوب، نفس طربزون ایله کوشخانہ سنجاقلری آره سنده شرق جنوبیدن غرب شمالی یه طوغری اوزانیر. بو طاغلر بر تقسیم میاه خطی تشکیل ایدوب، شمالی اتکارندن اینن بر چوق انهار متوازیاً آقهرق، طوغریدن طوغری یه قره دکیزه دوکیلورلر. آنجق قسم غریب سنده سیواس ولایتندن کن بشلیل ایرماق ایله قزیل ایرماق بر بوفازدن ولایتک جانیک سنجاغنه دخول ایله، اراضیه سی شق ایدورک، قره دکیزه منصب اولورلر. صامسونک ایکی جهتنده برر بیوک دالیه تشکیل ایدن بو ایکی ایرماقک آره سنده دخی (سرد) ایرماغی آقوب، صامسونده دکیزه دوکیلور. دیگر انهارینک اک سیوکی کوشخانہ سنجاغنه بتون میاه جاریه سی جمع ایله قولاق طاغک غرب جنوبی اتکارینی تعقیب ایدورک تیره بولینک شرق طرفنده دکیزه منصب اولان (خار شوت) چاییدر. تره، بولانیق و آق صونهرلری دخی بشلیل ایرماق ایله خارسوت چایی آره سنده آقارلر قولاق طاغنه شرقنده طربزون ولایستان سنجاقلرنده آقان چایلرک جمله سی کوچک اولوب، اک بیوکاری قره دره، اوف دره سی، بیوک دره و فرطونه دره سییدر. بافره قضا سنده قزیل ایرماق منصبینک صاغ و صولنده و ساحل قریبده بیوجک ایکی کول بولنوب، ولایتک سائر طرفلرنده ذکره شایان کول یوقدر. سواحل خیلی کیرتیلی و چقنئیلی ایسده، طبیعی لیمانلری یالکز اردو قصبه سنک غریبده کی (وونہ) ایله طربزون شهرینک غریبده واقع (بولنخانہ) دن عبارت اولوب، صنی لیمانی دخی هیچ یوقدر. مع هذا طربزون، ریزه، تیره بولی، کره سون، اردو، اونیه و صامسون اسکله لری ایشلک اولوب، واپورلر اوغرار. هواسی معتدل ایسده، رطوبتی زیادہ در. تحولات هوایشه سی پک سریع اولوب، چوق دفعه شدتلی حرارتلری شدتلی بورلر تعقیب ایدر. قیشی پک شدتلی اولیوب، اکثریا کتون اولدن باشلار. ایلک بهاری صوثوق و یاغمو رلیدر. یازلری صیجاق و اکثریا بولطلی اولوب، اک کوزل موسمی صنوک	

طرب				۳۰۰۷	طرب				
سنجاق	قضا	نواحی	قرا	دوم	سنجاق	قضا	نواحی	قرا	
طربزون	طربزون	۴	۱۷۲	۲ ۴۱۸ ۸۸۸	طربزون	طربزون	۴	۱۷۲	۲ ۴۱۸ ۸۸۸
	اردو	۵	۲۳۷	۴ ۲۵۶ ۶۶۶		اردو	۵	۲۳۷	۴ ۲۵۶ ۶۶۶
	کیره سون	۲	۱۲۸	۲ ۱۰۰ ۰۰۰		کیره سون	۲	۱۲۸	۲ ۱۰۰ ۰۰۰
	تیره بولی	۰	۱۱۴	۲ ۱۰۲ ۲۲۲		تیره بولی	۰	۱۱۴	۲ ۱۰۲ ۲۲۲
	کوره له	۰	۵۶	۴۶۶ ۶۶۵		کوره له	۰	۵۶	۴۶۶ ۶۶۵
	وقف کبیر	۰	۵۵	۲۸۸ ۸۸۸		وقف کبیر	۰	۵۵	۲۸۸ ۸۸۸
	سورمنه	۰	۶۹	۱ ۵۰۲ ۲۲۸		سورمنه	۰	۶۹	۱ ۵۰۲ ۲۲۸
	آچه آباد	۰	۸۲			آچه آباد	۰	۸۲	
	صامسون	۱	۱۸۳	۲ ۳۳۳ ۴۳۶		صامسون	۱	۱۸۳	۲ ۳۳۳ ۴۳۶
	باقره	۱	۱۶۱	۲ ۴۱۷ ۷۷۷		باقره	۱	۱۶۱	۲ ۴۱۷ ۷۷۷
اوییه	۱	۱۱۷	۱ ۸۵۴ ۳۳۳	اوییه	۱	۱۱۷	۱ ۸۵۴ ۳۳۳		
فاتسه	-	۸۴	۴۲۷ ۷۷۷	فاتسه	-	۸۴	۴۲۷ ۷۷۷		
چهارشنبه	-	۲۶۱	۱ ۸۸۴ ۴۴۴	چهارشنبه	-	۲۶۱	۱ ۸۸۴ ۴۴۴		
ترمه	-	۱۵۸	۴۶۴ ۴۴۴	ترمه	-	۱۵۸	۴۶۴ ۴۴۴		
کمشخانه	کمشخانه	۲	۹۹	۱ ۷۸۸ ۸۸۸	کمشخانه	کمشخانه	۲	۹۹	۱ ۷۸۸ ۸۸۸
	طرول	۱	۹۴	۲ ۳۶۵ ۵۵۵		طرول	۱	۹۴	۲ ۳۶۵ ۵۵۵
	کلکیت	-	۸۵	۲ ۴۶۲ ۰۰۰		کلکیت	-	۸۵	۲ ۴۶۲ ۰۰۰
شیران	-	۷۵	شیران		-	۷۵			
لازستان	ریزه	۳	۲۱۸	۱ ۱۶۶ ۶۶۶	لازستان	ریزه	۳	۲۱۸	۱ ۱۶۶ ۶۶۶
	اوف	-	۱۲۵	۱ ۰۰۰ ۰۰۰		اوف	-	۱۲۵	۱ ۰۰۰ ۰۰۰
	آتنه	۱	۱۰۲	۲ ۷۱۳ ۳۳۱		آتنه	۱	۱۰۲	۲ ۷۱۳ ۳۳۱
	خوپه	۲	۴۴	۶۹۰ ۰۰۰		خوپه	۲	۴۴	۶۹۰ ۰۰۰
جمعاً		۲۳	۲ ۷۲۹	جمعاً		۲۳	۲ ۷۲۹	۳ ۴ ۷۹۳ ۲۰۸	

کرك ینك ایچون وکرك باغلیچون کلیتله صید، و بر خیلی مقداری طوزلادیلهرق و قورودیلهرق اخراج اولنور. هله خسی بالیغی بعضاً او قدر چوق چیقارکه، چوربوب کوربه برینی طوتمق ایچون، تارله له دو- کیلور. آریلری ده چوق اولوب، سنوی ۴۵۰۰۰۰ کیلو قدر بال چیقار. صنایع محلیه الان کری اولوب، اهالی باشلیجه بالیقچیلیق و کراسته جیلکله مشغولدرله. طربزونده اییکدن چارشف، مانوسه، پشمال، کتفییه و سائر بعض منسوجات و ریزه ده پاموق و کتشدن بز اعمال اولنور. قیوجیقلق صنعتی دخی خیلی ایلری اولوب، علی الخصوص تالکاری شیلر و کموشدن تونون قوطیسی و سائره بیوک بر مهارتله اعمال اولنور. طربزونده ایکی صابون فابریقه سیله بر قاج دباغخانه دخی واردور. ریزه، تیره بولی و کبره سونده بک کوزل قایق و صندوق یاپیلیر. ریزه ده طوغله و کرمیت فابریقه لری ده واردور. تجارتنی خیلی ایشلک اولوب، یالکیز طربزون اسکله سندن سنوی ۳۰ میلیون فراتیق قیمتنده ادخالات و ۱۲ میلیون فراتیق قدرده اخراجات وقوع بوایور. کرك ادخالات و کرك اخراجات نصفی ولایت و نصف دیکری ایرانه حانددور. سائر اسکله لردن دخی کرك ولایت و کرك آناطولینک ایچ طرفلرینه و علی الخصوص سیواس و مرموره العزیز ولایتلرینه هابده خیلی تجارت اجرا اولنور. علی العموم ولایت اسکله لردن سنوی ۶۲ میلیون فراتیق قیمتنده ادخالات و ۳۵ میلیون فراتیق قیمتنده اخراجات وقوع بوایور. ولایتک باشلیجه اخراجات ذخیره، کراسته، میوه، توتون، قور و بالیق، بال و حیوانات ایله دری، باغ، باصدیرمه و سائره دن عبارتدر. طربزوندن ارضروم، کیره سون و تیره بولی ایله اردو و اوییه دن قره حصار و سیواسه، صامسوندن دخی آماسیه به شوسه لر یاپیلوب، تجارتنی تسهیل ایتشدور. کرك و دیون صومیه و دخان رسومی داخل اولدیغی حالده، ولایتک واردات سنویه سی ۳۴ میلیون غروشدن زیاده و مصارف محلیه ۱۴ میلیون غروشه قریبدر.

طربزون ولایتی ۴ سنجاقه منقسم اولوب، ۲۲ قضا و ۲۳ ناحیه ایله ۲۷۲۹ قریه بی حاویدور. سنجاق و قضالک اسامیسیله نواحی و قراسنک و اواضی دوغملرینک مقداری بوجه زیردر:

اهالی ولایتدن ترکیله لازرلسان ترکی ایله متکلم اولوب، چرکسلر، کرجیلر، ارمیلر و روملر کندی ینلرنده لسان مخصوصلریله سولر سه ده، جمله سی لسان عثمانی به آشنادرله. طربزوندن ۱۲ ساعتق مسافه ده قروم قریه لری نامیله ۹ قریه نیک اهالیسی مسلم اولدقاری حالده، اسکی یونانجه به مشابه بر نوع روم لسانیه متکمدرله. بونلک میلاد عیسی (عم) دن درت قرن اول اکسنونوفونله ایران سفیرینه کیدوب هو دتلرنده پریشان اولان اون بیک کشیدن قاله اولدقاری مظنوندر.

طربزون ولایتنی تشکیل ایدن یرلده ازمته قدیمه ده بعض یونان مهاجرلری سواحلده بر طاقم حکومتلر و تجار تکاهلر تأسیس ایتمش؛ و ایچ طرفلرنده آناطولینک اقوام قدیمه سندن احوالی جه هول بر قوم بولمش ایدی. یونان قدیم مورخلری بو جهتمده (آمازون) یاخود (همزن) اسمیله قادینلری محارب بر قوم بولندیغنی اساطیر قیلنندن اوله رق بیان ایدورلر. کبخسرو خروجله آناطولی سواحلنه روم ایلیده بائقائلره قدر توسیع قوتوات ایتدیکنده، طربزون جهتنی دخی

ط ر ب

۳۰۰۸

ط ر س

ممالك ايرانيه به ضم و الحاق ايتمكه ، اسكندر ك خروجنه دك ايرانه تابع قلوب ، اسكندر دن صكره ظهور طوائف ملوك صرم سنده ايراني الاصل بر كوچك دولت دخي طرزون جهتنده تأسس ايتمش؛ و او وقت بو خطه (پونت) ياخود (پونتوس) نامني آلمش ابدی. بودولتك اك مشهور حكمداری اولان مهرداد طول مدت روماليره قارشى مقاومت ايتمش ايسه ده، نهايت مغلوب اولغله، بوملكت دخي روما ممالكي دائره سته داخل اولمش؛ و روما دواتك اتقسامنده بالطبع شرق ايمپراطورلغنه قلوب، ۱۳ نجى قرن ميلادى اوائلنده، اهل صليب كروهى قسطنطينيه بي ضبط ابتد كرنده ، (آلكسيس قومنينوس) طرزونه قاچهرق، اوراده بر كوچك ايمپراطورلىق تأسس ايتمش ابدی. قسطنطينيه استخلاص اولنهرق، يالثولوغ خانداننده شرق ايمپرا- طورلغى بكيدين احيا اوئندقدن صكره دخي طرزون ايمپراطورلغى باق قلوب، اسماً قسطنطينيه ايمپراطورلغى طائيره، و قومنينوس مائله سته منسوب اولان حاكمرى قسطنطينيه ايمپراطورلغىك منشوريله نصب اولنور ابدی. نهايت استانبولك قهندن صكره ۸۶۶ تاريخنده ابو الفتح سلطان محمد خان ثانی حضرتلرى عسكر سويقله ، طرزون ايمپراطورلغىك اخيرى اولان (داويد)ك وجودىنى قالديره ق، بوملكتى ممالك عثمانيه دائره سته ادخال بيورمش؛ و اكثر اهاليى دين اسلامى قبول ايدوب، خارجدن دخي بر چوق تركز هجرت ايتمكه، بو خطه آرزمانده صرف ممالك اسلاميه عداديته داخل اولمشدر. حدود طبيعیه ايله محدود اولديفنندن، قهندن برى دائماً آريجه بر ايات صورتنده اداره اولمش؛ و ولايت اصولنك اتخازنده جانيك سنجاغنك دخي الحاقيله، غربه طوغرى توسيع ايديله رك، برولايت اتخاز اولمشدر.

مسلم ، ۹۱۰۰۰ ى روم ، ۲۱۴۳۹ ى ارمنى ، ۱۱۰ ى يهودى ، ۱۸۰ ى ده اجنيددر . طبيعت اراضى و محصولات و تجارتنجه ولايتك اك برنجى سنجاغيددر . خصوصات مذكوره قهنده ماده ۰ آنفده تفصيلات ويرايدىكندن، تكرر ايرنه حاجت يوقدر .

طر بزون ايمپراطورلغى { طرزون ولايتى } ماده سنده ولا

يتك احوال تاريخيه سى صرم سنده بيان اولنديغى اوزره ، اون اوچنجى قرن ميلادى اوائلنده ، قسطنطينيهك اهل صليب فرنگرى طرفندن ضبط اولمشى اوزرينه ، طرزونه فرار والتجايدين (آلكسيس قومنينوس) طرفندن تأسس ايدمش بردوات اولوب، ۱۲۰۴ تاريخندن ۱۴۶۱ تاريخنه دك ۲۵۷ سنه دوام ايتمش؛ و تاريخ مذكوره سلطان محمد خان ثانی حضرتلرى طرفندن طرزونك فتحيله بو دولته ختام و يرلمشدر . صوك ايمپراطورى اولان داويدك يدينجى اوغلى محاربه دن صاغ قورتلوب ، مورديه فرار ايتمكه، اوراده بر كوچك حكومت قورمش ابدی . [« قومنينوس » ماده سته مراجعت .] طرزونده حكومت سورن ايمپراطورلره تاريخ قمودلرى بروجه آيددر :

برنجى آلكسيس	۱۲۰۴	برنجى واسيل	۱۳۳۲
قومنينوس	۱۲۲۲	ايرنه	۱۳۴۰
برنجى آندرونيق	۱۲۳۵	آنه	۱۳۴۱
برنجى يانى	۱۲۳۸	ميغال	۱۳۴۱ و ۲۰
برنجى مانوئل	۱۲۶۳	اوچنجى يانى	۱۳۴۴
ايكنجى آندرونيق	۱۲۶۶	اوچنجى آلكسيس	۱۳۵۰
برنجى يوركى	۱۲۸۰	نوچنجى مانوئل	۱۳۹۰
ايكنجى يانى	۱۲۹۸	دردنجى آلكسيس	۱۴۱۲
ايكنجى آلكسيس	۱۳۳۰	دردنجى يانى	۱۴۴۷
اوچنجى آندرونيق	۱۳۳۲	داويد	۱۴۵۸
ايكنجى مانوئل		الى	۱۴۶۱

طر جلّه } اندلسده (ربه) اسمالندن بر قصبه اولديغى « معجم البلدان » ده مسطوردر .

طر خونجى احمد پاشا } [احمد پاشا] (طر خونجى) ماده سته مراجعت بيوريله .

طر سوس } (Tarsos, Tarse) آطه ولايتك مرسين سنجاغنده و مرسينك ۳۰ كيلومتره شرق شمالي سنده اولهرق مذكور

طر بزون } سنجاغى . همنامى اولان آنف البيان } ولايتك مركز سنجاغى اولوب ، شمالاً قره دكزله ، شرقاً لازستان سنجاغيله ، جنوباً ارضروم ولايتى ، كوشخانه سنجاغى وسواس ولايتى ايله ، غرباً دخي جانيك سنجاغيله محدوددر . ماده آنفده كى جدولدن آكلاشديغى اوزره ، ۸ قضان صركب اولوب ، ۱۱ ناحيه و ۹۲۳ قريه يى حاويدر . ولايتك اك بيوك و اك معمور سنجاغى اولوب ، ۴۷۷۰۰ اهالي سى واردر ، كه بونلردن ۹۷۵ ۳۳۴ ى